

БОРИСЛАВ ВУЈИЋ

СИН И МАЈКА — БОРЦИ

*Пре ће Колубара потећи узводно, него
што ћу ја напустити оно што сам започео
мајко*

Стајала је пред канцеларијом директора Ваљевске гимназије. Служитељ је пријавио њен долазак, а господин директор му кратко рече:

— Нека мало причека! Имам и других послова.

Златија није имала обичај да долази у гимназију. Није за то имала време. Није имала ни потребе. Њен син Миливоје Радосављевић био је добар ђак. Није дотада ни знала где је директорова канцеларија, нити где је Миливојев разред VI².

Три дана раније добила је преко општине позив. Директор Гимназије у Ваљеву позива је да дође.

— Шта то може да буде? — пита се. Мој Миливоје је миран. И не само добар ђак. Поред тога он спрема ђаке из бољих кућа. Вајда је кад дневно одржи два-три часа. То је двадесет до тридесет динара...

Одазвала се позиву. Дошла је у гимназију и чекала да је директор прими.

Два служитеља седе на клупи у ходнику и дремају. Не питају је ништа. Суморно јесење време. Измаглица траје већ неколико дана. И ходник гимназијски је некако тмуран и мрачан. Служитељи исто тако.

Рески звук звонцета прену служитеље из дремежи. Један скочи и уђе у директорову канцеларију.

— Нека уђе та жена што чека! — рече му.

Златија уђе. Приђе директоровом столу.

Илија Мајсторовић, директор гимназије као да устаде са столице, али се брже спусти и поче:

— Добар дан Златија. Седи. Како си? Знаш ли зашто сам те звао?

— Не знам, — смирено одговори Златија.

— Ти знаш да ја ценим вашу кућу. У неку руку смо и комшије. Ја желим добротвом Миливоју, али, како је почео, неће добро бити...

— Шта је учинио? — скочи Златија са столице.

— Ухватио се лошег друштва, — благим гласом рече директор. — Он је млад човек. Одличан је ђак. Чисто сам се поносио што из нашег села имамо таквог младића...

— Па кад је тако добар и кад га толико хвалите, шта је сад одједном? — мало љутитим гласом упита Златија.

— Кажем ти, ухватио се лоших људи. Све неки бескућници и... Шта ће он код Христe обућара? Каква посла има сваког дана у Опанчарској задрузи? Зар су му другови опанчари и обућари?... Он учи школу. Спрема се за господина, а не за неког занатлију...

— Сада први пут то чујем, — поче Златија.

— Знаш да ти о томе не знаш. Али знај да је истина. Мени је и полиција скренула пажњу на њега. Лично ми је господин срески начелник јавно за њих неколицину. Саветуј му да се окане хоравих послова. Шта он као појединац може да учини? Школа је школа. Ја сам директор гимназије. Мора се водити рачуна о томе шта ђаци раде у школи и ван ње. Знаш да сте сиромашни. Зато Миливоје и треба да се потруди да што пре заврши школу, а после кад стекне комад хлеба, нека се ако хоће бави и политиком.

— Кажете да је добар ђак? — прекиде Златија.

— Јесте, али ми такве нећемо и не смемо да трпимо, — настави директор. — Имам искуство са таквима. Затроваће ми школу... Ја сам га досада штитио, али више не могу. Он је још преклане, кад су ђаци направили неки неред, викао да се ништа не сме признати. Говорио је: *Сви за једног, један за све!* Је ли то лепо? Ја сам га онда бранио. Рачунао сам: млад је, не зна ништа. Преварио сам се. Кад је прошле године погинуо краљ Александар, он је говорио ђацима: *Шта је било ако је погинуо. Он је био највећи лопов у Југославији.* Још онда га је требало избацити из школе. Ја сам га и спасао. Чак није ни кажњан. Напротив. Помогао сам да од епископа Николаја добије ново одело за Божић. То треба поштовати. Видиш како он мени враћа за добротворство. Шта ће њему забрањене књиге? Зашто прима противдржавне летке? — затрмео је Илија Мајсторовић.

— Ја не знам, — поче Златија збуњено. — Никада то код њега нисам видела.

— Можда ти ниси видела. Можда он то од тебе крије. Али знај да је тачно. Добио сам податке да у стану држи забрањене књиге. Звао сам га да разговарамо. Он ништа није хтео да призна. Каже, није истина. Ишао сам у стан код њега. Заједно смо ишли. Додуше, нисам му ништа нашао. Изгледа да је сазнао да ћу га звати, па је на време склонно...

— Добро, видећу ја шта је то, — одговори Златија и напусти директорову канцеларију.

• • •

Недељу дана пре тога, наред часа математике, служитељ упаде у VI² разред и саопшти професору:

— Господин директор зове у канцеларију Радосављевић Миливоја.

Излазећи из учионице Миливоје баци поглед на једног друга. Даде му миг очима. Овај даде знак да је разумео.

— Изволите, — рекао је Миливоје директору при улазу у његову канцеларију.

Док је у ставу мирно стајао пред директором, овај му је читао *вакелу* сваки час мењајући тон говора. Час су то били *родитељски савети*, час је канцеларија грмела од претњи, које су се чуле и у ходнику.

Портрет
Миливоја Радосављевића

Миливоје је одлично познавао директора. Стара је његова пракса била да даје *родитељске* савете и да истовремено шамара ђаке. Овога пута није било шамарања. Али зато је претњи и увреда било на претек.

— Нећу да трпим мангупарију у школи, — беснео је руку дигнутих изнад главе, сав црвен у лицу. — Нећу да ми се пребаци да држим комунисте у школи...

За све време директоровог напада, који је без прекида трајао дуже од једног сата, Миливоје је стајао, гледајући директора право у очи. Ни речи није проговорио.

А кад је директор завршио, Миливоје одлучно рече:

— Уопште не знам о чему говорите. Добро учим, миран сам...

— А ван школе?, — упале директор. — А обућари? А опанчари? Каква посла имаш ти у Опанчарској задрузи? И то сваки дан и до подне и по подне. Мислиш ли ти да се то не зна?

— Могу се ја ван школе дружити с ким хоћу. То не може нико да ми забрани...

— Е може! Уосталом, видећемо...

Разговор је био завршен. Миливоје пође ка вратима. Директор дрекну:

— Не, нећеш ниш. Сада ћемо заједно у твој стан. Знам шта тамо имаш...

Миливоја нешто ледну. Брзо се прибра. Ваљда је онај друг разумео његов миг. Показало се да је разумео. На одмору нашао је једног омладинца. Послао га у Миливојев стан да склони летке и књиге.

Дођоше до Миливојевог стана. Мала собица. Три са два метра. Кревет, две столице и сто. У војничком сандуку књиге. Директор поче претрес. Све редом гретресе. Сандук за књиге. Кревет. Подиже сламарницу. И руку у њу завуче. Саже се испод кревета. Није ништа нашао. Сав разочаран, напустио је Миливојеву собицу.

— Можеш да се вратиш на часове, — рекао му је много блажим тоном.

По изласку из директорове канцеларије, Златија оде у Миливојев стан. Миливоје је још био у школи. Газдарица јој је испричала да је неколико дана раније долазио директор гимназије и да је вршио претрес стана.

— Није ништа нашао, — смешкала се газдарица. — Пола сата пре директора и Миливоја долазио је у стан један младих. Нисам сигурна, али мислим да је један од Дудића из Клинаца. Покупи књиге у једно сандуче и негде их однесе, — додаде тихим гласом, како је сама била са Златијом у соби.

— Знаш, — настави газдарица, чији је муж био занатлија, имао радњу на лицу места и морао да води рачуна о том шта се у његовој кући ради, — не ваља Миливоју шта ради. Много иде код оне Сеферинке што пише за *Правду*. Она је опака комунисткиња. И раније, газдарица код које је Миливоје становао, грдила је Миливоја шта ће он код ње, а Сеферинки је пребацила што *трује деци душу*.

Газдарици је Миливоје ипак био много симпатичан, јер је био необично послушан и од њега, сем неколико долазака другова, није имало никакве сметње.

Око тринаест часова дође и Миливоје.

Златија је дотада долазила петком, када је у Ваљеву пазарни дан. Миливоје се изненади кад је виде у стану. Златија га дочека невесела лица и исприча зашто је дошла.

— Директор ме звао. Каже добро учиш школу, али се дружиш са рђавим друштвом...

— Какво рђаво друштво, — насмеја се Миливоје.

— Он каже да су твоје друштво обућари, опанчари... Каже, каква посла имаш у Опанчарској задрузи...

— Мама, пусти ти њега. То га се ништа не тиче. Знам ја шта радим. Нисам ја на рђавом путу. Нису лоши моји другови. Једино што не одговарају Илији Мајсторовићу, среском начелнику и његовим писарима...

— Чувај се Миливоје, сине! Води рачуна шта радиш!

— Прс ће Колубара потећи узводно него што ћу ја напустити оно што сам почео мајко.

* * *

Ваљевским комунистима пао је брзо у очи одлучан и одржант ђак Ваљевске гимназије, Миливоје Радосављевић. Обучен у узане шајкане панталоне, са кратким грађанским капутом, дубоким црним ципелама на ногама, средњег раста, тутушкаст, округласте главе, кратко ошишане косе, блага и продорна погледа, црних крупних очију. Почели су га позивати у друштво. Брзо је задобио њихово поверење. Давали су му да чита летке, да проучава материјале, да чита *забрањене* књиге.

Када је на првомајској прослави 1936. године, а тада је имао тек шеснаест година, читао реферат о Првом мају, један члан МК КПЈ рекао је тихо једном члану КПЈ:

— Силан је ово момак. Негде ће пасти на барикадама!

Није прошло много времена, а Миливоје је постао члан Скоја. То му је давало још више подстрека за рад. За све је имао времена. Остао је до краја добар ђак. Недостатак времена за учење надокнађивао је максимумом пажње на часу. Налазио је времена и за спремање ђака. То спремање је и наплаћивао. Новац му је био потребан за одело, обућу, стан. И за храну. Његова мајка, Златија, са још троје деце, мање од Миливоја, једва је везивала крај са крајем. Још 1928. године остала је без мужа. Најстарији Миливоје имао је тек осам година.

Божидар Радосављевић, земљорадник из Пауна, отац Миливојев, скроман и сиромашан, умро је у најгоре време, непосредно пред велику светску кризу, онда када је породици био најпотребнији.

Учитељ основне школе у Паунама, Брана Стефановић код кога је и Миливоје учио, храбрио је Златију и подстицао је да Миливоја школује. Нарочито је истицао његову ванредну бистрину.

Шта да чини? Како да га школује кад су наишле прве године? Зар једва прехрањује децу, а камоли још и да их школује? Не може школовати децу неписмена, слаба и сиромашна сељанка, удовица и са имањем, које нема више од три хектара земље, већином слабог квалитета.

— Миливојева одлучност била је пресудна:

Хоћу да учим гимназију, макар се и мучно,— говорио је мајци по завршеној основној школи.— Ни ово није никакав живот.

Потуцао се по туђим кућама, у које је одлазио да спрема ђаке. Болело га је што су његови другови боље одевени, имају бољу обућу, а њему је мајка могла да обезбеди најнужније, оно што је најјефтиније.

Посвећивао је често трговачке и чиновничке куће. Све више и више осећао је неједнакост са децом ових кућа. Зато је прилегао на учење. Све слободно време посветио је учењу.

Богатој размаженој деци родитељи су говорили:

— Како може Миливоје да има све петнице? Нема он ваљда две главе?

А Миливоје је растао у таквој средини која му је унапред одредила пут. На једној страни раскош и богатство, на другој његова сирота родитељска кућа. Књиге, које су му његови другови давали на читање, још јасније су га определиле на пут непоколебљивог борца за једнакост, равноправност и бољи живот.

Нигде се није смиривао. Целокупну своју активност усредсређивао је на рад у напредном радничком и омладинском покрету. Радио је активно у школи: литерарна дружина *Чика Љуба*, *Јадранска стража*, *Црвени крст*, *Аеро клуб* и друге ђачке организације, где је постао главна мета напада *националне* и *демократске* омладине. Одлазио је на састанке у Урсове синдикате, на састанке скојеваца у гимназији и другим школама, иницијатор је окупљања радничке омладине. Време као да му је ишло на руку. Основана је фабрика *Вистад*, прво веће индустријско предузеће у Ваљеву. Стварала се прва права радничка класа. Основане су нове школе: Средњо-техничка школа и Трговачка академија. Нова поља рада, нови услови рада, веће могућности за развој иницијативе у раду радничког и омладинског покрета.

За Миливоја ништа није било немогуће. И од других је строго захтевао да буду такви. Васпитавао их је да такви постану.

На часу веронауке често је водио полемике са професором који је овај предмет предавао. Отворено је заступао марксистичка и напредна филозофска схватања, насупрот професору-идеалисти. Читаве дискусије су вођене око једне једине теме: да ли у буржоаском друштву може бити слободе мишљења? Било је право уживање слушати те њихове полемике, из којих је Миливоје, наравно, излазио као победник. У очима школских другова то му је подизало ауторитет, а њега је храбрило да још активније и слободније јавно иступа.

Почетком 1938. године примљен је у Комунистичку партију. Отада његова активност добија невиђене размере. Не зна низашто друго осим за Партију и њене задатке.

У јуну 1939. године завршио је велику матуру као већ искусан члан Партије и члан Окружног комитета Скоја.

Напознали су бурни дан. Улазак Хитлеров у Аустрију, комадање Чехословачке, напад на Пољску. У јесен 1939. године уписао се на Правни факултет у Београду, али је толико био окупиран партијским задацима, да до почетка рата није стигао

Златија Радосављевић испред зграде у ул. Војводе Мишића бр. 2 у Ваљеву

да положи ни један испит. Посла је било превише. Трчао је за задацима. У Ваљево су долазили нови радници са свих стране. У *Вистад*, на грађење пруге и на друге послове. Почео се стварати индустријски пролетаријат. Требало га је организовати.

Партија је радила не дижући главе. И Миливоје је радио без предаха.

Из дана у дан, из сата у сат, е посла на посао. Свакодневни састанци, скупови, договори. Припрема за будуће тешке задатке.

Слали су га на најтежа места. И сам је тражио да иде где је најопасније.

У околини Ваљева извођени су грађевински радови на прузи. Било је ту радника из целе земље. Услови рада били су веома лоши. Експлоатација до максимума коришћена, јер је фирма рачунала да се радници на разбацаним градилиштима тешко могу организовати. Партија је добила озбиљан задатак да ове раднике организује у борби за боље услове рада. То није био лак задатак. Трчали су партијски активисти час на Букове, час на Рибаре. Одржавали су састанке и објашњавали потребу организовања. Није било једноставно успети у напорном послу. Међу радницима био је велики број неквалификованих радника, често до јуче сељака, који су први пут почели да раде. Њих није политика интересовала. Владини *синдикати* — *Југорас*, поставили су своје експозитуре на радилиштима. Све је то одвраћало пажњу радника од активности. Ипак ређали су се успеси. Прво су штрајковали грађевински радници на прузи. Тај штрајк крваво је угушен. Жандарми су убили радника Николу Шпољарића. Организован му је величанствен спровод. Поред пролетаријата сахрани је присуствовало цело напредно Ваљево.

Штрајковали су и ђаци ваљевских школа. Миливоје је већ био секретар Окружног комитета Скоја када је донета одлука да ступи у штрајк Пољопривредна и Средњотехничка школа. Прво је ступила у штрајк можда мало и преурањено. Пољопривредна школа. Ђаци ове школе забарикадирани су се у школској згради и интернату. Полиција и жандармерија блокирала су школу, у намери да штрајкаче глађу натерају на предају. Радничка и средњошколска омладина организовали су помоћ штрајкачима. У џаковима је доношена храна. Миливоје се пробио кроз кордон жандарма и кроз барикаде ђака одржао састанак са скојевцима Пољопривредне школе. Обавестио их о стању ван школе. Охрабрио их. И после тога наставио даљу организацију помоћи штрајкачима.

Дошао је инспектор Министарства, који је са штрајкачима одржао састанак и обећао да ће се услови рада у школи, а нарочито однос неких професора према ђацима, поправити. Такође је дао реч да нико због штрајка неће бити кажњен. Штрајк је онда окончан, али је и поред датог обећања већи број ђака истерао из Пољопривредне школе. Мора да инспектор није давао много до своје речи.

Онда су ступили у штрајк ђаци Средњотехничке школе. Они су захтевали да се из школе удаљи директор, који је био омрзнут не само од ђака, него и од професора. Када захтев није испуњен, ђаци су напустили школу и отишли ван града.

Из Министарства је и у ову школу дошао инспектор. Његов метод рада био је префињенији. Штрајкачима је поставио замку. Послао је једног професора да позове ђаке да се врате у школу, а у сагласности са властима припремио жандармерију да опколи школу и похвата штрајкаче.

Миливоје није дозволио да се иде у школу, јер је већ био обавештен о замци. Штрајкачи су остали ван града, чврсто организовани, са јасно постављеним захтевима. Поучени примером Пољопривредне школе, нису пристали ни на каква обећања. Нису хтели да наседну, нису их плашиле претње, чак ни неки родитељи нису успели да убеди своју децу да се врате кућама и у школу.

Партија је организовала помоћ. Стизали су новац и храна. Радници *Вистада* су преко синдиката обећали помоћ.

Тек после премештаја директора ђаци су се вратили у школу.

Штрајкови су окончани, неки са мање, неки са више успеха, неки чак и неуспешно, али су они ипак значили нешто и за раднике и за послодавце, и за власт.

То су били први озбиљни штрајкови у Ваљеву, који су уздрмали дотадашњу царшијску успаваност. И власт је схватила да има неко ко се својски залаже за организованост радника и омладинаца. То је била Партија.

Недељом се организују излети у околину. Одлази се у Петницу, Маркову Цркву, Лајковац и друга места. Миливоје је један од главних организатора тих излета. Тамо, ван града, лакше је било одржавати састанке, далеко од полиције и њених доушника. На излете одлази радничка омладина, ђаци, студенти, састају се са сеоском омладином. Миливоје им говори. О савезу радника и сељака. О заједничкој борби. О опасности од фашизма. О достигнућима прве социјалистичке земље. На излете се носила заједничка храна. Заједнички се и ручавало. Учило се колективном животу. Певале су се борбене песме. *Црвен је исток и запад. Ланци нам се кују клети. Интернационала.* И друге песме су се ориле по широким сеоским пољима.

Миливоје Радосављевић у затвору

Рецитовани су стихови напредних песника. Даване су хорске рецитације. Миливојеве очи блистале су од радости. Ковало се јединство радничке, сеоске и интелектуалне омладине.

У јесен 1939. године Партија је организовала писање парола по граду. У малој Миливојевој собици у садашњој улици Драгојла Дудића праве се шаблони од картона. Справља се масна црвена боја. Око десет часова увече група од десетак комуниста напустила је Миливојев стан *наоружина* шаблонима, четкама и кантицама са бојом. И Миливоје је пошао на задатак.

Нешто после пола ноћи Миливоје се прикрао згради Среског начелства (садашња зграда Општинског суда). Прислонио је шаблон и премазао четкицом. Брзо је напустио *опасно* место и отишао даље.

Сутрадан, Ваљево је освојено *окилено*. Цео град је исписан паролама. Од Пиваре до *Вистада* и од Куле до моста на Грацу *ДОЛЕ РАТ, ДОЛЕ СКУПОЉА, ЖИВЕО СОВЈЕТСКИ САВЕЗ*, биле су речи које су боље очи не само полицији. Узнемириле су се режимлије, грађански политичари и сви којима парола није одговарала.

— Дрскост! — говорили су. — На згради Среског начелства написати овако нешто! (До прошле године, на згради Општинског суда стајала је ова Миливојева парола, као својеврстан доказ једне велике активности. Безброј пута је брисана. Пре рата, за време рата, све до прошле године, док вредни мајсторски чекић, улепшавајући зграду, није обио са каменог темеља велике речи ове мале пароле. Оно што нису могли да учине вода, креч, хемикалије, рибаци четке и друга средства, учинио је чекић фасадера).

Жандармерија и полиција били су ван себе од беса.

— Ко је ноћас био дежуран у Начелству? — било је прво питање среског начелника пошто је био обавештен о писању парола. — Одмах да се све избрише! Хитно предузети мере да се кривци пронађу!

Министарство унутрашњих дела хитно је депешом обавештено. Још пре подне је Одељење државне безбедности, поред осталих материјала, имало на располагању и телеграм из Ваљева, које раније није обиловало оваквим акцијама.

Предузете су хитне мере. Већ око десет часова пре подне градски стражар известио је да је ноћу видео Миливоја са кантицом у граду.

— Брзо да се изврши детаљан претрес стана Миливоја Радосављевића! — наредио је још љући срески начелник.

У претрес је отишао лично командир жандармеријске станице Кукољ са два жандарма. Упали су у празан откључан стан. Миливоје је умакао кад је видео Кукоља. Претрес није успео. На време је све склоњено. И шаблони и отпаци хартије. Од боје ни трага.

Кукоља је већ напустало добро расположење. Како се вратити и реферисати начелнику: ни Миливоја, ни трага.

Жандармеријска патрола већ је била пошла натраг, кад се стари и искусни жандармеријски наредник водник прве класе Кукољ загледа у свежу црвену мрљу на брави:

— Аха! Ево трага!

Брзо скиде браву и понесе је са собом у начелство. Двојици жандарма издаде наређење да по граду траже Миливоја.

Миливоје је ишао мирно пијацом када је спазио да му се приближавају два жандарма. Покушао је да се сакрије у масу сељака, али један жандарм притрча, стиже га и затражи му исправе. Миливоје извади студентску карту.

— Аха, ти си та птица!

И одведоше Миливоја у Начелство.

Кукољ је био изненађен брзином извршеног посла. Није пропустио прилику да писмено похвали два жандарма за успешно обављен посао. Преузео је, заједно са једним полицијским писарем ислеђење.

— Познајеш ли ти ову браву?

— Познајем је, то је брава моје собе — мирно одговори Миливоје.

— Откуда ова свежа црвена боја на брави? — упита Кукољ, стављајући пред Миливоја браву.

— Не знам...

— Знаћеш, знаћеш... Је ли ти познато да су ноћас писане комунистичке пароле по граду?

— Како да ми није познато када сам их ја писао?

— Ти писао?! — скочише изненађено са столице у исти мах и Кукољ и писар.

— Ја...

— И још ко?

— Нико више...

— Ниси ти могао у целом граду исписати пароле.

— Јесам.

— Од Пиваре до *Вистада* ниси могло стићи да то урадиш за једну ноћ.

— Јесам.

— Ко је прибавио шаблоне?

— Ја.

— Откуда ти боја?

— Купио сам је у Београду.

— Када?

— Пре два месеца, када сам ишао да се упишем на факултет.

— Ко ти је наредио да пишеш пароле?

— Није нико. Ја сам их писао без ичијег налога.

Ту је истрага стала.

У затвору је настављено мало друкчије *саслушање*. На сцену су ступили шамари, мотке и кундаци. Десет дана је Миливоје тучен и саслушаван, али је понављао само једно:

— Нико није писао пароле осим мене.

За то време Златија је лежала код куће у Паунама, тешко болесна. Послала је најмлађег сина у Ваљево по Миливоја. Њу је чудило зашто Миливоје не долази тако дуго да је обиђе. Раније је долазио чешће и када није била болесна. Газдарица није хтела да каже Миливојевом брату где се Миливоје налази.

— Отишао је послом за Мижоницу, неће се вратити неколико дана.

Златија је, лежећи у кревету, размишљала. По глави су јој се врзмале црне мисли. Није могла да чека. Позвала је једног рођака и замолила га да је одвезе у Ваљево. Миливоја није нашла у стану. Онда су се одвезли до затвора. Тешко се придигла из кола, уз помоћ два сељака. Управник затвора јој рече:

— Само да призна ко је још писао пароле, па ће га пустити...

Отишла је код среског начелника. Запрепастио се када је видео да је двојница сељака воде испод руку.

— Снахо, — говорио јој је начелник, — он има усипјану главу. Све на себе прима, а неће друге да ода. Са нама неће ни да разговара. Само окрене главу на другу страну...

После петнестодневне истраге Миливоје је пуштен из затвора.

Крајем године одржано му је суђење пред Окружним судом у Ваљеву. Осуђен је на месец и по дана затвора. Средином 1940. године ову казну издржао је у ваљевском затвору.

Ово је било његово *критење* и прво искушење. Миливоје је испробан. Издржао је мучење, батинање, малтретирање. Своје другове није одао. И Партија и појединци одали су му за овакво држање достојно признање. Партија га је још више завољела. И он Партију.

Пролеће 1941. године. Наплазили су судбоносни дани. Ратна опасност све више се ближила. Мобилизација, војне вежбе, грозничаво наоружавање. Партија ради без предаха. Миливоје нема времена ни за спавање. Једва ако успе да састави 3—4 часа дневно одмора.

Преговори између Југославије и Немачке о приступању Тројном пакту заузимају доста места у активности Партије. Објашњава се опасност од рата, опасност од фашизације земље. Ситуација је више него напрегнута. Као гром из ведра неба долази вест да је Пакт потписан. Партијска организација у Ваљево спремно је дочекала тај догађај. Миливоје трчи по граду. Одлази најпре у *Вистад*. Тамо га спречавају да уђе. Пре три месеца био се запослио у *Вистаду*, али су га после три дана отпустили као непожељног. Ипак је ухватио везу са партијским активистима у фабрици. Обавештено их је о потписивању Тројног пакта. Пренео им директиву ОК КПЈ да се организују демонстрације. Одатла се разлетео по школама — Пољопривредна, Техничка, Трговачка академија, Гимназија. Преко скојеваца преноси директиву за демонстрације против Пакта. Одлази даље. За њим наступају рече радника и омладинаца. Почињу демонстрације. Добијају све масовнији карактер. Цео град је на ногама. Сви грађани, са малим изузетком, у редовима су демонстраната.

Комунисти говоре радницима, омладини, ђацима. И Миливоје држи говоре. Напада фашистичку политику земље. Напада Тројни пакт. Одушевљено тражи пакт са СССР-ом.

Сутрадан опет демонстрације. Опет говори, пароле, транспаренти. Доле Тројни пакт! *Хоћемо савез са СССР-ом! Боље рат него пакт!* и друге пароле извикују се по граду.

Скојевци су на челу омладине. Миливоје не може очима да погледа све што би желео да види. Маса је велика, има је по целом граду.

Жандармерија је покушала да интервенише, чак је и војска била ангажована на угушивању демонстрација, али се све то одбило од редова демонстраната. *Живела народна војска* је једна од парола, насупрот паролу *Доле крвава полиција!*

Демостранти растурају седиште *Југораса* и у дворништу пале архиву и имовину владиних синдиката.

Двадесет седмог марта ујутру чуло се да је пала влада. Опет се настављају демонстрације. Опет Партија има пуне руке посла.

Немачка напада нашу земљу.

По директиви Партије, Миливоје у згради нове основне школе организује болницу за смештај рањеника. Скупља добровољце, опрему за болницу. Болница није ни стигла да прими неког рањеника. Осмог дана од почетка рата, Ваљево је већ било окупирано.

Миливоје се и сам добровољно јавља у војску. Пред улазак Немаца у Ваљево одлази у правцу Ужица. Није стигао далеко. Заједно са својим друговима буде заробљен и смештен у дворништу Ужичке гимназије. Сече бодљикаву жицу и бежи из логора. Враћа се у Ваљево, као да се ништа није догодило.

Миливоје као секретар Окружног комитета Скоја и члан Окружног комитета КПЈ добија све теже и теже задатке. Он их савесно извршава.

Организује састанке. По налогу Партије организује прикупљање оружја и другог војног материјала. Иде на састанке омладине, радника и осталих грађана. Растура летке са прогласом ЦК КПЈ.

Једне мајске недеље, пред ваљевском црквом зауставља се необично друштво. Секретар и један члан Окружног комитета КПЈ, Миливоје и Викторија Обреновић, кројачка радница, иначе комуниста. Улазе у цркву. Поп их сачекује. Миливоје се тога дана венчао са овом радницом. Кумови су секретар и један члан ОК КПЈ. Два дана раније свештеник је одбио да их венча. Тражио је од девојке одобрење за ступање у брак од оца, мада је имала 18 година. Донето је очево одобрење. Тек онда их је венчао.

Свештеник их распоређује где ће да заузму места. Напред су младенци. Иза њих кумови, са белим свећама, на којима су завезане црвене поитљике. За венчање Миливоје није имао прописно одело. Позајмио га је од једног друга. Ни бурме нису имали, па су их позајмили.

После завршеног венчања у црквеној порти скупило се неколико комуниста да им честитају. Кумови, млада и још неколико другова испратили су Миливоја до кафане *Сунце*, одакле је, готово трчећи, отишао на партијски састанак у Градац.

Вајат Златије Радосављевић из Пауна испод кога се налазио бункер

Миливоје није учествовао на партијском саветовању у Златарићу 21. и 22. јуна 1941. године, јер се задесно по партијском задатку у Тамнави. Када се вратио у Ваљево, чуо је за напад Немачке на СССР. Одмах се повукао у илегалност. Напустио свој стан и отишао код једног рођака, где се привремено сместио.

Жандарми долазе ноћу у стан и траже га.

— Нема га већ неколико дана, — објашњава им Миливојева газдарница.

Жандармеријска патрола иде у село Пауне. Долази код Златијине куће. Лупају,

Златија им отвара врата. Улазе унутра. Врше претрес.

— Где ти је син? — питају је.

— У Ваљеву, није овде долазио.

— Хајде онда ти са нама!

Пошла је. Уз пут жандарми свраћају у Клинице. Траже Драгојла Дудића.

— Није он овде, — одговарају Драгојлови укућани.

Одатле патрола иде ка кући Боже Дудића.

— Није Божа код куће, — одговарају његови.

Жандарми се вајкају:

— Ово ништа не ваља. Нема никога код кућа.

Златија ћути и чека. Крећу даље, ка Ваљеву. Долазе пред Миливојев стан у зору. Лупају. Нико се не јавља. Воде је у жандармеријску станицу.

— Где ти је син? — дере се командир жандармеријске станице на њу.

— Не знам.

Ако дође, кажи му да се јави мени!

— Добро, рећи ћу му.

Тек тада жандарми дозвољавају Златији да се врати у село.

Миливоје учествује на састанку Окружног комитета КПЈ, одржаном 25. јуна 1941. године у Ваљеву, у једној малој згради у улици Кнеза Јовице број 2. На овом састанку дозета је одлука о формирању Ваљевског партизанског одреда.

Три дана после овог састанка, 28. јуна 1941. године, у селу Бујачићу, испод куће Саватија Станишића штаб Ваљевског партизанског одреда формирао је Колубарску чету, прву оружану јединицу овог Одред. Истом приликом одређени су курири између штаба одреда и Главног штаба партизанских одреда Србије. Један од два курира био је Миливоје.

У то време курирска дужност била је веома одговорна. Курири нису носили писма нити пошту. Они су само преносили директиве и задатке. За курире су бирали не само одана и способна лица, него су они морали имати и других својстава. Они су по потреби морали бити спремни да детаљно изнесу политичко стање на подручју деловања одреда, а некада и сами доносе значајне одлуке. Ради тога је та дужност била тешка и деликатна, тим пре што су главни задаци обављени на окупираној територији и што се редовно требало пробијати кроз непријатељске редове, често без исправа или са лошим исправама.

По одласку из Ваљева, Миливоје одлази код мајке у село.

Летње доба. Топла јунска ноћ. Златија га прихвата. Износи му сламарницу у шуму више куће. Њихова кућица са околином, као да је створена за овакав посао. Око куће Златијине нема других насеља, осим куће њеног девера Драгомира — Драге. Од њега се ништа не крије. Миливоје се највише задржава у шуми, али често одлази некуда, да би се састао са друговима. Тамо су вођени разговори о првим акцијам. После тога враћао се кући, обично предвече.

Првих јулских дана код Златије су почели долазити неки наоружани људи. И они се смештају у шумици више куће. Сада више није довољна једна сламарница. Треба их више. Златија неке од ових Миливојевих другова познаје дужи низ година. Виђала их је у Миливојевом стану. Има и неких непознатих. Нису ништа крили. Често су јој говорили:

— Оно што је Миливоје, то си и ти!

На те и такве речи смешкала се. Мило јој је било што Миливоје ужива толико поверење својих другова. Обрадовала се кад би дошао неки нови друг. Трудила се да им што више учини. А они нису много тражили. Знали су да је Златија сиромашна.

Миливоје је одмах добио оружје. Са оружјем је ишао на зборове сељака. Говорио је у Рајковићу, почетком јула, у кући Боривоја Видића. Говорио је о Партији, потреби борбе, прикупљању оружја. Четрдесетак сељака пажљиво прати његово излагање. Аплаузом поздрављају крај говора.

Са једном групом партизана из Подгорске чете Миливоје је 13. јула 1941. године водио борбу са групом Немаца, који су дошли да секу дрва у шуми зв. *Јаутина* код Голе Главе. То је била прва борба ове чете са Немцима. После тога Миливоје, као курир, више није учествовао у борбама, јер је непосредно иза тога дата директива да курири, због важности послова које обављају, не учествују у борбама, осим у случају нужде.

Мајци је Миливоје неколико дана касније причао о тој борби:

— Немци су се гдно изненадили када смо се појавили са оружјем. Били су у кратким панталонама, али добро наоружани. Одмах су предали оружје. Пустили смо их. Нисмо хтели да их побијемо.

У том моменту за прве јединице било је најважније обезбедити што више оружја. Ради тога није ни донета одлука да се Немци стрељају.

Као курир Миливоје одлази у Београд, Јагодину, Аранђеловац. Успешно извршава све постављене задатке. Путује возом, колима, пешнице, без исправа. Користи сва превозна средства и све могућности да би што пре завршио послове и вратио се да извести шта је урадио.

Возом до Диваца путовао је водећи Родољуба Чолаковић у Ваљевски партизански одред. Одатле су ишли пешнице преко села. Увече су стигли у Пауле код Миливојеве куће.

— То је друг Гојко, — рекао је Златији, — која је са интересовањем посматрала високог, крупног, средњих година човека, у шумадијском оделу, са шубаром на глави и тешким ципелама на ногама.

Тада се у шумици више куће налазила већа група наоружаних партизана.

Крајем јула Миливоје је добио задатак да оде послом у Јагодину, одакле је требало да доведе Бранка Крсмановића, члана Главног штаба ПОЈ за Србију. Пошао је из Робаја, од куће Десанке Бојиновић. Испратио га је Драгојло Дудић, који му је дао овај задатак.

Уз пут је свратио код мајке да јој се јави:

— Идем на пут. Доћи ћу за десетак дана. Ако дотле не дођем, доћи ћу за двадесет...

Златија га испрати до првог прелаза. Поздрави се са њим. Он јој пружи руку, коју она чврсто стеже и задржа неколико тренутака у својим рукама. То никада раније није чинила. Као да јој се нешто предсказивало.

— Мама, идем далеко, имаш ли мало новаца да ми даш? — рече јој Миливоје.

— Немам. Видела сам код тебе три хиљаде...

— То није мој новац. То не смем да пипнем...

Окренуо се, истргао руку из њених руку и нестао у шуми.

Златија је дуго гледала у правцу шумице, где је он нестао. Потом га је два — три пута викинула, а када се он не одазва, она се врати кући.

Цело вече била је нерасположена.

— Бар да ми је рекао где иде, лакше би ми било... — мислила је у себи. — Да сам бар имала нешто новаца да му дам...

Њене мисли пресече један од партизана који је из шумице дошао нешто да тражи од ње.

Тога дана последњи пут га је видела.

Он се више никада није вратио. Никада више није дошао у шумицу више куће да се види са друговима које је оставио код своје мајке. Никада више није ушао у малу, од ћерпича направљену кућицу, у којој се родио 30. априла 1920. године.

Миливоје је стигао у Јагодину, извршио задатак и повео Бранка Крсмановића са собом. На Космају, налетели су 8. августа 1941. године на жандармеријску патролу, која их је убила. Сутрадан, њихова тела изложена су на пијаци у Сопоту, са обавештењем да су убијени двојица комунистичких вођа. Миливоје је тада имао тек 21. годину.

Када се Миливоје ни после двадесет дана није вратио, Златија је пошла да га тражи. У Ваљевском партизанском одреду већ су били обавештени о његовој погибљи, али су у прво време крили од Златије. Она је ипак за ту црну вест сазнала. Обишла је села Јасеницу, Бабину Луку, Уб и Бањане, јер је према обавештењима ту негде погинуо. Међутим, ни до данас није успела да нађе његов гроб.

Смрћу Миливојевом Златија није изгубила присуство духа. Наставила је борбу. На упражњено Миливојево место ступила је она.

Партизанска акција све више се ширила. Све већи број бораца ступао је у одреде. Ваљево је било блокирано са свих страна. Очекивало се да сваки дан Ваљевски партизански одред изврши напад на Ваљево.

Златија је добила задатке.

— Отиди у Ваљево... Однеси ово писмо... Погледај где су Немци и каквим оружјем располажу... Види где су им постављени митраљези...

Ишла је Златија по задацима. Све задатке је изврсно извршавала. Ником није падала у очи. Мршава, стара педесетак година, са црном марамом на глави, била је као поручена за овакве задатке.

На мосту преко Граца стајао је немачки војник. Прегледао је исправе свима који су долазили у Ваљево и онима који су излазили из Ваљева. Златија је прелазила преко моста. Завлачила је руку у џеп да би извадила *персонал аусвајс*, али би Немац често само махнуо руком, у знак слободног пролаза. Није ни слутно каква писма носи за Ваљево и какве извештаје носи Златија Ваљевском партизанском одреду.

Губитак Миливоја Радосављевић није погодни само његову породицу, у првом реду мајку. То је био пенакнадив губитак за Партију и за народноослободилачки покрет. Пуних шест-седам година, мада веома млад, Миливоје се налази на челу омладинског покрета у ваљевском округу. Као дечак примљен је у Ској, као пунолетан младић у Партију, а дуги низ година био је међу првима у борби за бољи живот и ослобођење земље. Ретки су били такви борци какав је био Милевоје Радосављевић. Такви се, ретко рађају а кроз живот труде да што више постигну. Миливоје се својски трудио и залагао. Много је дао од себе, мада је пао веома млад.

Марта месеца 1942. године, после тешких борби које је у току зиме водио против надмоћнијег непријатеља Ваљевски партизански одред у заједници са Суборским одредом, већи део бораца пребацно се у Босну. Много је бораца убијено, велики број је заробљен. На терену су остали само Окружни комитет КПЈ и још неки партијски

радници. Требало је поново организовати строго илегални партијски рад. Морало се водити рачуна да има компромитованих другова. Морали су се наћи сигурни људи, на које се не би сумњало.

Терор окупатора и домаћих издајника био је веома велики. Настала су хапшења, стрељања, одвођења у логоре у Србији, у Немачкој и у Норвешкој. У Ваљеву су ради застрашивања грађана обешени најпре Стеван Борота и Јосип Мајер, па после непуна два месеца и Стеван Филиповић. Вешања су вршена на Убу и у Обреновцу. У тим условима стварно је било тешко поново организовати рад и оживети покрет.

Требало је наћи храбре и одане људе који ће се одмах ставити на располагање покрету. Прва кућа на коју су помислили илегалци била је кућа Златије Радосављевић. Она је пуним срцем одговарала на такво поверење. Откуда се год ишло, заустављало се код Златијине куће. Њена кућа била је најсигурнија. Удаљена од пута, усамљена. Око куће шумица која и зими, када нема лишћа служи одлично за скривање партизанских бораца и илегалца. А и Златија је сигурна. Способна. Слободна. Извршава без поговора све задатке који се пред њу постављају.

Једног мајског дана 1942. године Момчило, обућарски радник из Ваљева, добија задатак од Месног комитета КПЈ да оде код Златије и сними Милана Китановића, члана ОК КПЈ коме је била потребна фотографија ради израде лажне личне карте. Уз фотографски апарат Момчило је добио упутство. Када је дошао пред Златијину кућу, она га одмах није познала и помисли да је агент.

— Златија, пусти ме, — говори јој Момчило, — ја сам Момчило, ваљда ме познајеш...

После читавих сат и по нагађања, Златија је једва пристала да му каже да је Милан Китановић на тавану. Момчило га на тавану и сними, али пошто није умео да рукује апаратом, а снимао је у тамном простору, снимак није успео.

У лето 1942. године у Златијиној кући одржано је дводневно саветовање Окружног комитета КПЈ са партијским радницима Суворборског партизанског одреда. На дневном реду било је разматрање могућности за формирање новог одреда. Донета је одлука о формирању Ваљевског партизанског одреда *Жикица Јовановић — Шпанац*. На саветовању је поред илегалца било и *легалних* грађана. Они су у својим местима вршили редовне послове, а у ствари су илегално радили за покрет.

Борци новог одреда кренули су у прву акцију из Златијне шуме. Као резултат ликвидирана је љотићевска посада у Рајковићу. Ово је одјекнуло као гром из ведра неба. Потере су трајале данима, али се на Златију уопште није сумњало.

Кратко време после ове акције у Ваљеву је почела рација на сараднике НОП-а. Специјална полиција из Београда успела је да похапси готово цео Месни комитет КПЈ. Када се за ово сазнало, један од чланова Окружног комитета рече Златији:

— Полиција је похапсила доста чланова Партије. Неки од њих били су и код тебе у кући. Постоји могућност да се сазна за твоју кућу. Ми морамо ићи одавде. Растури децу по фамилији, а ти остани сама код куће.

Међутим, нико од ухапшених није одао ово пребивалиште ОК КПЈ. За њега се није сазнало до коначног ослобођења. Ово Златија није знала. Месецима, до краја рата, немирно је спавала, очекујући хапшење или смрт.

Ноћ између 31. децембра 1942. и 1. јануара 1943. године била је кобна за народноослободилачки покрет. Четничке црне тројке крстариле су селима. Изводиле су из кућа сараднике НОП-а, симпатизере, па и оне који нису имали никакве везе са НОП-ом, клали их по потесима, вртачама, покрај путева.

Те ноћи четничка тројка на челу са чувеним четничким кољачем Грујишићем званим *поп* из села Равња, добила је задатак да закоље Златију. Три дана пре тога тројица чланова ОК-а отишли су на други терен. Четничка тројка детаљно је претресла кућу, а онда је *поп* позвао Златију.

— Хајде да нам покажеш кућу Младена Алемпијевића из Жабара!

Златија је знала шта то значи.

— Немојте ме нигде водити! Убијте ме овде у кући! — рекла је четницима.

Поп је викнуо:

— Полази кад говорим!

Пошла је за њима. Кратко време ишли су ћутећи, а онда је *поп* заметнуо разговор. Интересовао се где јој се налази сестра Миливоје, одакле је родом и чија је.

— Ја сам кћерка покојног Пере Павловића из Заруба, — одговорила је *попу*.

Поп је заћутао, застао и рекао Златији:

— Иди кући, врати се! И ником ни речи о овом!

Златија је мислила да ће је с леђа убити и није се окретала. Дошла је кући, легла и неколико дана није се могла дићи из постеле. Читаве ноћи није могла да склопи очи. Данима се није смиривала. Сви они који су оне ноћи били одведени, били су поклани. Заклан је и Младен Алемпијевић, чијој кући је Златија требало да води четничку патролу.

Почетком августа 1943. године једне ноћи, Миле, члан ОК КПЈ у пратњи једног друга, пошао је из Петнице за Бујачић, где је у кући Ранка Кузмановића требало да одржи састанак. Прелазећи преко речице наиђу на четничку патролу. Без опомене, један четник опали из пушке и тешко рани Мила у кук. Друг који је ишао са њим обавести остале другове, који брзо дођу, наиђу Мила и пренесу у кукурузе у близини Дудића кућа. Ту је Миле и превијен. У току ноћи пребачен је у шумицу више Златијине куће, а после неколико дана ископан је у Златијином вајату бункер, у који је Миле смештен.

Дуже од месец дана Миле је лежао у вајату. Златија је обраћала велику пажњу на њега. Превијала га, неговала и хранила.

За време Миловог боравка у бункеру кроз Златијино двориште пролазило је доста сељака, а навраћали су и четници који су били у околини. Једном приликом дошао на коњу командир сеоске четничке страже из Жабара. Замало није ушао у вајат, у којем је Миле лежао на кревету. Била је велика врућина и било је неиздрживо лежати у бункеру. Златија је једва одвратила командира четничке страже да не уђе у вајат.

— Немој ићи у вајат, пуц је сувих шљива!

Једне ноћи код Златије је дошло 11 партизана, у намери да пренесу Мила на сигурније место, јер је даљи боравак код Златије постао опасан. Преноћили су, а ујутру се повукли у један шумарак испод Златијине куће. Купећи сељаке за рудник једна група припадника Недићеве страже прошла је кроз село. У једном моменту наишли су на групу четника.

— Идите ви у Бурђевац, па тамо купите људе за Борски рудник. Овде су наши људи — рекоше четници недићевцима.

У том моменту партизане је од недићеваца и четника раздвајало само стотинак метара. Удаљујући се, група недићеваца, која је била пијана, почне пуцати из пушака, а из шуме излети један дечак који је крао притке за боранију. Кад изађе на пут, наиђе на групу четника. На њихово питање ко пуца, дечак им одговори:

— Ено у шуми пуно партизана, пуцали су на мене!

Десетак четника околe шуму, потераше и неколико сељака из околних кућа да им помогну и почну претресати шуму. Срећом, нису наишли на групу партизана, која се притајила у једном густишу, чекајући спремна, ако их четници нађу, да приме борбу.

Четници изађу из шуме и упуте се Златијиној кући, јер је она била најближа. Почну саслушавати укућане о томе ко је пуцао. Тамаи су хтели да почну са претресом куће, кад у двориште улети четник на коњу и јави:

Лаже онај дечак. Нису пуцали партизани. Ено на путу Недићеве страже. Они су пуцали.

Четници се онда врате на пут и нађу недићевце, који им потврде да су они заиста пуцали.

Тако су били спасени Миле, осталих 11 партизана и Златија са својим укућанима. Иначе, један четник спремао се да их све покоље, па је Златији рекао:

— Дај ми белегину да наоштрим каму. Нема смисла да те мучим тупом камом док те будем клао.

Ноћу су партизани отишли на други терен, а Миле је остао да лежи још двадесетак дана код Златије. За то време прилично се опоравио. Једне ноћи позва Златију:

— Морам да идем. Хајде са мном у Бујачић до Кузмановића кућа!

Уз пут су наишли на четничку патролу, али су се у једном густишу притајили док патрола није прошла.

Када су дошли близу куће Ранка Кузмановића, Миле остави Златију поред самог корита Колубаре:

— Идем ја код Кузмановића. Нисам сигуран да нема око куће какве заседе. Стани ту и чекај. Ако чујеш пуцањ, бежи кући, а ако је слободно, послаћу неког по тебе.

Стајала је и чекала. Била је ведро јесења ноћ. Од Колубаре је дувао прохладан ветар. Почела је да цупка да би се загрејала. После готово сат чекања, дође једна жена по њу и одведе је у Ранкову кућу, где је Миле већ седео и грејао се. Када су остали насамо, Миле јој рече:

— Остани овде и ноћи! Ујутру иди рано кући. Што пре затрпај бункер у вајату. Одозго натрпај плевe да се не познаје.

Целе ноћи превртала се у кревету. После тешких дана, сада је имала кратак предах. Устала је у зору, па је журећи да што пре стигне кући, напустила одмах Кузмановића кућу. До подне је са сином затрпавала бункер. Одозго је натрпала плеву и натабала ногама, тако да се није познавало.

Тако је Златијина кућа, у најтежим данима прихватала борце и руководиоце НОП-а. Хранила их. Рањене неговала и превијала. Носила пошту у Ваљево и из Ваљева доносила извештаје. И храну је доносила из Ваљева, јер је она није имала довољно. Једна жена куповала је намирнице на ваљевској пијаци, јер Златија није смела да их купује у селу. Ноћу је кришом на леђима носила намирнице у село. Кроз њену кућу прошао је цео Окружни комитет КПЈ. Пролазили су и виши руководиоци. Некима ни имена није знала. Они су за њу били *Црни*, *Подгорац*, *Гојко*, *Милосав* итд. Многима је тек после ослобођења сазнала прави имена. Некима ни данас права имена не зна. Или није имала прилике да их после рата сретне, или су негде страдали за време рата.

Септембар 1944. године. Више од три године Златија, са кћерком и два сина предано ради за НОП. Свесрдно јој помаже и њен девер Драгомир-Драга, чија је кућа у истом дворишту.

У једно предвечерје чула је да је путем прошла једна партизанска јединица. Од четника ни трага. Сутрадан је и Ваљево ослобођено.

Отишла је у Ваљево. Ведра, насмејана, срећна. Победа је извојевана. Нашла се са многим својим *гостима*.

Није чекала да је зову. Сама се укључила у рад. Додуше, не више онако опасан по живот, али рад потребан заједници.

Најактивнија је у АФЖ-у. Учествоје на Првом конгресу Антифашистичког фронта жена, јануара 1945. године. На завршетку конгреса, Родољуб Чолаковић, у име Авноја предаје женама борцима одликовања. Прозива Златију. Она се подиже. Пење се на подијум. Чолаковић је гледа:

— Познајеш ли ме? — упита је.

— Не могу да се сетим, — одговори она.

— Ја сам онај Гојко што ме је твој Миливоје 1941. године довео твојој кући, рече јој Чолаковић и прикачи јој Орден за храброст.

Загрљај. Сузе. Сећање на славне дане. И на рано поинулог сина, чији је место у редовима револуције достојно заузела.

Касније је одликована и Орденом заслуга за народ. Добила је и Партизанску споменицу 1941.

До 1960. година била је одборник своје, рајковачке општине, а онда је молила да је ослободе.

— Доста сам дала од себе. Имам близу 70 година. Ослабила сам. Више не могу да радим. Мој Миливоје је започео, а ја сам наставила његово дело. Имам унука. Дала сам му Миливојево име. Васпитаћу га да настави дело, које смо Миливоје и ја започели...